

บทที่ 12 ประเทศไทย

1. ความทั่วไป

ในยุคแห่งการล่าอาณานิคมของชาวตะวันตกในเอเชียอาคเนย์นั้น ประเทศไทย เป็นเพียงประเทศเดียวที่มีได้ตกเป็นอาณานิคมดังประเทศเพื่อนบ้าน โดย ใช้นโยบายถ่วงดุลอำนาจและนโยบายปรับตัวเข้ากับสถานการณ์โลก เช่น ในสมัยกรุงศรีอยุธยาไทยได้ใช้นโยบายถ่วงดุลอำนาจระหว่างฝรั่งเศสกับฮอลันดา มีผลให้มหาอำนาจ แต่ละฝ่ายไม่สามารถเข้าครอบงำไทยด้วยกำลังทางทหารได้ ครั้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ไทยใช้การถ่วงดุลอำนาจระหว่างประเทศฝรั่งเศสกับประเทศอังกฤษพร้อมทั้งการปรับตัว ยอมรับการเข้ามามีบทบาทของตะวันตกในประเทศไทยตั้งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงยินยอมทำสนธิสัญญาเบาว์ริง เป็นต้น อย่างไรก็ตาม แม้ไทยจะมี ได้ตกเป็นอาณานิคมโดยนิตินัยแต่ในทางพฤตินัยแล้วชาวตะวันตกมีอิทธิพลทั้งทางเศรษฐกิจ และการเมืองในประเทศไทยอยู่น้อย จะเห็นได้จากสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์มีที่ปรึกษา เป็นชาวตะวันตกมากมาย

ในสมัยอยุธยาชาวยุโรป เริ่มเข้ามาติดต่อค้าขายกับไทยในสมัยพระเอกาทศรถ ประเทศแรกที่เข้ามาติดต่อกับไทยคือ ปอร์ตุเกสต่อมาก็มีประเทศอื่นๆ เข้ามา เช่น สเปน ฮอลันดา ฝรั่งเศส บางประเทศที่เข้ามาในประเทศไทยนั้นนอกจากจะมีจุดมุ่งหมายทาง การค้าแล้วบางทีก็มีจุดมุ่งหมายในการเผยแพร่ศาสนาด้วย ในสมัยพระนารายณ์มหาราช ซึ่งถือได้ว่าเป็นยุคทองทางเศรษฐกิจของประเทศนั้นมีชาวยุโรป เข้ามาค้าขายและรับ ราชการในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก มีการต่อเรือและสร้างกิจการพาณิชย์นาวีที่สำคัญ

ในสมัยนี้ด้วย แต่ภายหลังการติดต่อกับชาวตะวันตกเสื่อมโทรมลง เนื่องจาก ความไม่ไว้วางใจชาวยุโรปเกรงว่าจะมายึดไทย เป็นเมืองขึ้น ไทยตั้งกฎเกณฑ์อย่างเข้มงวดต่อพ่อค้าตะวันตก แม้จนกระทั่งการขับไล่ชาวตะวันตกบางชาติออกไปจากประเทศไทย ความสัมพันธ์และการค้าของไทยกับตะวันตกก็ทรุดโทรมลงและไม่ฟื้นตัวจนสิ้นสมัยกรุงศรีอยุธยาในที่สุดไทยปิดประเทศตลอดมา จนกระทั่งสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไทยจึงทำการเปิดประเทศอย่างเป็นทางการกับตะวันตกอีกครั้ง ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการเป็นอาณานิคมแอมแปงของตะวันตกและการเข้าไปผูกพันกับ เศรษฐกิจโลกอย่างแท้จริงนับแต่บัดนั้น เป็นต้นมาจนกระทั่งปัจจุบัน โดยในยุคนี้ไทยได้ทำสนธิสัญญากับอังกฤษคือสัญญา เบาว์ริง อันมีผลให้โครงสร้างเศรษฐกิจของไทย เปลี่ยนแปลงไป

เพื่อให้ผู้อ่านได้เห็นภาพต่อ เนื่องของระบบ เศรษฐกิจไทยหลังจากการทำสัญญาเบาว์ริงได้ชัดเจนขึ้น จึงขอภาพของระบบเศรษฐกิจก่อน ค.ศ. 1855 มาอธิบายไว้ ณ. ที่นี้

2. ระบบเศรษฐกิจของไทยก่อนสัญญาเบาว์ริง

สภาพเศรษฐกิจของไทยนับจากสมัยสุโขทัย อยุธยา จนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อนสัญญา เบาว์ริงนั้นไม่มีความแตกต่างกันมากนักประชาชนตกอยู่ใน "ระบบไพร่" ซึ่งถูกจำกัดสิทธิในการเคลื่อนย้ายไปในที่ต่างๆ โดยต้องสังกัดกับ "มูลนาย" และต้องเข้าเวรทำงานให้แก่ทางการตามระยะเวลาที่กำหนด เช่น ในสมัยอยุธยา ไพร่ทำงานเดือนเว้นเดือนตลอดปี แต่สมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ระยะเวลาลดลงเป็นเข้าเดือนออกสองเดือน เป็นต้น ข้อจำกัดนี้จะเห็นได้ว่าทำให้ปัจจัยการผลิตไม่อาจเคลื่อน

ย้ายโดยเสรี และอาจมีผลเสียต่อการเกษตรเนื่องจากชายฉกรรจ์ซึ่งเป็นแรงงานสำคัญของครอบครัวถูกเกณฑ์ไปใช้งานหลวงเสียปีละหลายๆ เดือนทำให้การดูแลผลผลิตของเอกชนอาจไม่เพียงพอ อย่างไรก็ตาม ความต้องการแรงงานนั้นลดลงในปลายรัชการที่สองแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เนื่องจากมีแรงงานจีนหลังไหลเข้ามาในประเทศไทยมากมาย และรัฐบาลพอใจจะจ้างแรงงานจีนด้วย รัฐบาลจึงเรียกเก็บเงินหรือสิ่งของมีค่าจากชาวไทย เป็นการทดแทนการเข้ามาทำงานให้หลวง ซึ่งเห็นได้ชัดเจนตั้งแต่รัชกาลที่สาม ส่วนปัจจัยการผลิตอีกประเภทคือ ที่ดิน ในขณะนั้นกล่าวได้ว่ายังมีเหลือเพื่อแต่กรรมสิทธิ์เด็ดขาด เป็นของพระมหากษัตริย์แต่เพียงพระองค์เดียว^{1/} แต่จะทรงแบ่งให้ราชวงศ์และขุนนางถือครองลดหลั่นกันมากน้อยตามลำดับ ราษฎรทั่วไปจะมีที่ดินได้ประมาณ 25 ไร่ โดยเสียภาษีให้กับรัฐบาล แต่สิทธิการครอบครองที่ดินไม่สู้จะมั่นคงนัก การทิ้งที่ดินไปเกินสามปีจะหมดสิทธิครอบครองและที่ดินนั้นมิใช่ทรัพย์สินที่จะซื้อขายกันได้ อย่างไรก็ตาม การมีที่ดินอย่างเหลือเฟือทำให้ปัจจัยการผลิตชนิดนี้มีความสำคัญน้อยกว่าแรงงานในช่วงก่อน ค.ศ. 1855^{2/} การที่ปัจจัยที่ดินยังไม่สู้สำคัญนักอาจเป็นเพราะสภาพการผลิตก่อน ค.ศ. 1855 มีลักษณะเป็นแบบ "ยังชีพ" แต่ละครัวเรือนหรือหมู่บ้านต่างผลิตสิ่งต่างๆ ที่ตนต้องการใช้สอยหรือบริโภคได้เอง ส่วนที่เหลือเล็กๆ น้อยๆ อาจนำไปแลกเปลี่ยนกันในลักษณะแลกเปลี่ยนค้ากับสินค้า (Bater System) เนื่องจากระบบการค้าและการใช้เงินตรายังไม่มีความสำคัญนัก ดังนั้น การผลิตขนาดใหญ่และการผลิตตามความชำนาญเฉพาะอย่างจึงยังไม่ค่อยเด่นชัด แต่ความชำนาญเฉพาะอย่างโดยสภาพภูมิศาสตร์ปรากฏอยู่ เช่น ภาคเหนือปลูกไม้สักได้ดีกว่าข้าว และภาคกลางปลูกข้าวได้ดีกว่าไม้สัก การผลิตของไทยขึ้นกับการเกษตรมาแต่โบราณ ขณะเดียวกันอุตสาหกรรมในครัวเรือนมีอยู่ทั่วไป เช่น การทอผ้า การทำน้ำตาล การตีเหล็ก ฯลฯ ส่วนอุตสาหกรรมขนาดโรงงานมีอยู่บ้าง เช่น โรงงานน้ำตาลแถบนครชัยศรี ด้านการ

เกษตรนั้นพืชที่สำคัญคือการปลูกข้าวโดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคกลาง แต่ยังมีได้เป็นการผลิตเพื่อส่งออกในการเกษตรก่อน ค.ศ. 1855 นั้นกล่าวได้ว่ารัฐบาลมีบทบาทในการช่วยเหลือเกษตรกรน้อยมาก นอกจากจะเป็นผู้ถ่ายเทส่วนเกิน (Surplus Value) มาจากประชาชน โดยการเก็บภาษีนานาชนิด³/ การปลูกข้าวกันในที่ราบลุ่มภาคกลางเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากมีน้ำเพียงพอค่อนข้างสม่ำเสมอ ดังนั้น ความจำเป็นของการชลประทานในขณะที่มีการผลิตทำเพียงเพื่อยังชีพจึงไม่เด่นชัด รัฐบาลทำการขุดคลองบ้างแต่มักเป็นไปเพื่อการคมนาคมเสียส่วนใหญ่ อาจกล่าวได้ว่าใน ค.ศ. 1855 พื้นที่เพาะปลูกข้าวประมาณ 5.8 ล้านไร่ และผลิตข้าวมีละ 23.2 ล้านทอน⁴/ พืชอื่น ๆ ที่มีความสำคัญรองลงไป เช่น ผัก ผลไม้ อ้อย พริกไทย ยาสูบ ปรากฏว่าพริกไทยและยาสูบส่วนใหญ่เป็นการปลูกเพื่อส่งออก อาชีพอื่น เช่น การประมงก็มักทำโดยใช้เวลารว่างจากการปลูกข้าว ในการผลิตทางเกษตรนี้ใช้ทุนค่อนข้างน้อยเช่น โค กระบือ หรือ เครื่องมือง่ายๆ ส่วนเทคโนโลยีอยู่ในระดับต่ำ กล่าวได้ว่า การเกษตรนั้นอาศัยธรรมชาติและความรู้จากที่บรรพบุรุษเคยทำมาก่อน ช่วงก่อนสัญญาเบาว์ริงนั้นข้าวมิใช่สินค้าออกที่สำคัญเมื่อเทียบกับน้ำตาลทราย ครอว์ฟอร์ด คาดว่าใน ค.ศ. 1821 นั้นไทยส่งน้ำตาลไปต่างประเทศมีละ 8 หมื่นทอน⁵/ ในขณะนั้นการค้าขายแม้จะไม่กว้างขวางนักแต่ก็มีอยู่ การค้าภายในเป็นลักษณะแลกเปลี่ยนสินค้าต่อสินค้าในท้องถิ่นใกล้ๆ กัน การค้าขายไกลๆ ทำได้ยากเพราะการคมนาคมไม่สะดวกและประกอบกับต่างก็ผลิตแบบยังชีพอยู่แล้ว การค้าค่อนข้างเจริญในบริเวณที่การคมนาคมสะดวก นั่นคือ บริเวณใกล้แม่น้ำลำคลอง (ซึ่งจะสังเกตได้ว่าเมื่อมีการทำสัญญาเบาว์ริงแล้วในบริเวณภาคกลางซึ่งอยู่ใกล้แม่น้ำลำคลองมีการขยายตัวทางการค้าได้รวดเร็วกว่าบริเวณอื่นๆ สำหรับผู้ทำหน้าที่ค้าขายในประเทศนั้นครอว์ฟอร์ดกล่าวว่า เป็นคนจีนเสียเกือบหมด ซึ่งชอบด้วยเหตุผล เพราะคนไทยนั้นถูกกำหนดบริเวณด้วยระบบสังกัดมูลนายในขณะที่ชาวตะวันตกก็ถูกจำกัด

สิทธิในการเดินทางเช่นกัน จึงมีแต่ชาวจีนเท่านั้นที่มีอิสระในการเดินทางจึงได้สวมหน้าที่
ที่สื่อกลางการค้าโดยการนำสินค้าจากชนบทมาสู่เมืองหลวง และนำสินค้าเข้าจากสำเภ
จีนหรือพระคลังสินค้าไปขายตามชนบท นอกจากการเป็นพ่อค้าแล้วจีนยังรับทำการผูกขาด
การค้าสินค้าสำคัญๆ บางอย่างด้วย คนจีนเหล่านี้เป็นตัวกลางถ่ายเทความมั่งคั่งจากชนบท
มาสู่เมืองหลวง ส่วนการค้าระหว่างประเทศนั้นส่วนใหญ่เป็นการค้าระหว่างประเทศใน
เอเชียด้วยกันประเทศคู่ค้าที่สำคัญคือจีน และที่เหลือคือการค้ากับประเทศเมืองขึ้นต่างๆ
ของอังกฤษในมลายู ชวา และโคชินจีน แต่ต่อมามีการค้ากับประเทศตะวันตกเพิ่มขึ้น
เรื่อยๆ ลักษณะการค้าก่อน ค.ศ. 1855 นั้นเป็นการค้าแบบผูกขาดโดยรัฐมีหน่วยงานคือ
"พระคลังสินค้า" โดยผู้มีส่วนได้ประโยชน์จากการค้าแบบนี้คือ พระมหากษัตริย์ เจ้านาย
และขุนนาง ตลอดจนชาวจีนที่มีสิทธิผูกขาดซื้อขายสินค้า ซึ่งแน่นอนว่าฝ่ายมีอำนาจผูกขาด
ย่อมได้ประโยชน์ สินค้าออกในขณะนั้นเป็นสินค้าหายาก เช่น งาช้าง นอแรด พริกไทย
น้ำตาล กฤษณา ฯลฯ ส่วนข้าวยังส่งออกน้อย สินค้าออกของไทยเป็นสินค้านำเข้าส่วนใหญ่
สินค้าเข้าเป็นสินค้าบริโภคห่วยเพื่อเสียส่วนใหญ่ เช่น ผ้าไหม ถ้วยกระเบื้องเคลือบเนื้อ
ละเอียด ชาจีน ฯลฯ ในระยะดังกล่าวนั้นดุลการค้าของไทยมีสภาพเกินดุลอยู่แล้ว^{6/}
ก่อนสัญญาเบาว์ริงนั้นการค้าต่างประเทศไม่มีผลกระทบต่อชีวิตคนไทยส่วนใหญ่^{7/}
ในขณะนั้นมีการใช้เงินตราอยู่แล้ว เช่น เงินพดด้วง เงินเบี้ย แต่ไม่มากนักเพราะการ
ค้าขายโดยการใช้เงินยังมีน้อย ระบบการคลัง ของไทยเป็นรูปแบบง่าย ๆ มีแต่รายรับ
เป็นส่วนใหญ่ รายจ่ายมีน้อย เพราะนอกจากจะใช้จ่ายเพื่อการกุศล พิธีกรรมต่างๆ
ซื้ออาวุธยุทโธปกรณ์แล้ว การก่อสร้างต่างๆ เช่น วัง วัด หรือคูคลองต่างๆ รัฐบาลเกณฑ์
แรงงานมาจากราษฎรได้ ยกเว้นแต่เมื่อรัฐบาลต้องการแรงงานกุลิณรัฐก็ต้องจ่ายค่า
จ้าง การคลังสมัยรัตนโกสินทร์ก่อน ค.ศ. 1855 จึงไม่ต่างไปจากอยุธยา เพียงแต่
มีการเก็บภาษีมากขึ้นและการใช้ระบบผูกขาดภาษีเจริญมากขึ้น^{8/} รายได้ของ

รัฐบาลมาจากภาษีผลผลิต เช่น อากรค่านา ค่าสวน การต้มกลั่นสุรา ฯลฯ การเก็บภาษี นอกจากจะเป็นตัวเงินสิ่งของหรือแรงงานแล้ว รัฐยังมีรายได้สำคัญคือ การผูกขาดการค้าของหลวงซึ่งเป็นเรื่องที่อังกฤษไม่พอใจมาก เพราะพ่อค้าอังกฤษต้องซื้อขายกับพระคลังสินค้าซึ่งคอยกดราคาซื้อให้ต่ำและโก่งราคาขายให้สูง รัฐยังมีรายได้จากการค้าสำเภาก็ด้วย

จากสภาพ เศรษฐกิจในช่วงนี้สภาพชีวิตคนไทยส่วนใหญ่ซึ่งเป็น เกษตรกรมีความเพียงพอนในตัวเองสูงมาก และไม่จำเป็นต้องกระตือรือร้นในการผลิตขนาดใหญ่ เพราะยังทำการผลิตมากรัฐบาลก็จะเรียกเก็บภาษีมากขึ้น โดยรัฐบาลมิได้มีบทบาทช่วยเหลือ เกษตรกรเท่าที่ควร การเพิ่มผลผลิตเป็นไปโดยการขยายที่ดิน การขุดริต ส่วนเกินของชาวนาด้วยวิธีการต่างๆ มีผลให้ชาวนาไม่อาจมีการสะสมทุนได้ แต่ขณะเดียวกันรัฐบาลใช้จ่ายรายได้ไปในทางที่ไม่มีผลต่อการพัฒนาประเทศนัก

3. ไทยภายใต้อิทธิพลของชาวตะวันตก : การเข้ามาทำสนธิสัญญาของเซอร์จอห์น เยาว์ริง

นับแต่การปิดประตูการค้ากับประเทศตะวันตกในสมัยอยุธยา เนื่องจากความหวาดระแวงการเข้าครอบงำทางการ เมืองและ เศรษฐกิจโดยชาวตะวันตก ตลอดจนภาวะสงครามเรือฝรั่งระหว่างไทยกับพม่าติดต่อกันมาจนถึงสมัยรัชกาลที่สามแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ อาจทำให้การทวนกลับเข้ามายังประเทศไทยของพ่อค้าชาวตะวันตกทำได้ยากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งความต้องการซื้อข้าวจากไทยนั้นไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากไทยถือว่าข้าวคือยุทธปัจจัยที่สำคัญในการสงคราม แม้ประเทศตะวันตกจะพยายามเข้ามาติดต่อทำสัญญาทางการค้ากับไทยอีกหลายครั้งแต่ก็ล้มเหลว ในรัชกาลที่สามไทยได้ทำสัญญากับประเทศอังกฤษคือ สัญญาเบอร์นี แต่อังกฤษไม่พอใจสัญญาดังกล่าวนักจึงพยายามส่งทูต

เข้ามาเจรจาแก้ไขปลายรัชกาลที่สามอังกฤษจึงส่ง เซอร์จอห์น เบาว์ริง เข้ามาขอแก้ไขสัญญา แต่กษัตริย์ไทยปฏิเสธไม่ยอมให้เข้าเฝ้า ทางอังกฤษมีคำสั่งให้ใช้กำลังได้หากไทยยังขัดขืนไม่ยอมทำตามความต้องการของอังกฤษพอดีมีการเปลี่ยนรัชกาลที่สี่ทรงเห็นบทเรียนที่จีนและพม่าได้รับมาแล้ว ทั้งยังทรงเห็นว่าการทำงานสัญญากับตะวันตกจะทำให้ไทยได้ประโยชน์ด้วย^{9/} นั่นคือ อากรค้าจะขยายตัวและจงใจให้ชาวไทยทำการผลิตมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระบายนั้นประเทศตะวันตกขยายอาณานิคมเข้ามาใน เอเชียและแอฟริกา มาก เพราะในช่วงศตวรรษที่ 19-20 นั้นระบบทุนอุตสาหกรรมตะวันตกเติบโตมากและสามารถผลิตได้มากจนเกินความต้องการใช้ของประเทศ ประกอบการขาดแคลนวัตถุดิบจึงมีการล่าเมืองขึ้นขนานใหญ่^{10/}

เมื่อชาวตะวันตกยึดประเทศไทยได้แล้วจักจะบังคับให้อาณานิคมของคนผลิตสินค้าที่ตนต้องการ เช่น อินโดนีเซียถูกบังคับให้ผลิตป่าน คราม และชา เป็นต้น ทำให้ประเทศเหล่านี้ขาดแคลนอาหาร ประเทศเมืองแม่จึงต้องพยายามหาสินค้าบริโภคให้กับประเทศเหล่านั้น ในช่วงเวลาดังกล่าวจึงเป็นโอกาสดีของไทยอย่างยิ่งในการผลิตพืชอาหาร เนื่องจาก แรงงานของไทยมีอย่างพอเพียงและที่ดินยังมีอีกมาก ตลอดจนมีสภาพภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมกับการปลูกข้าว ดังนั้น ด้วยแรงผลักดันทั้งจากปัจจัยภายนอกคือ การเข้ามาของตะวันตกและการส่งเสริมของรัฐบาลสมัยรัชกาลที่ 4 เช่น การลดหย่อนผ่อนปรนการเกณฑ์แรงงานและออกกฎหมายลดภาษีที่ดิน ยังผลให้มีการขยายการผลิตและการส่งออกของข้าวไทยอย่างมาก จากช่วง ค.ศ. 1857-1859 ปริมาณข้าวส่งออกเฉลี่ย 990-พันหับต่อปี กลายเป็น 1,840 พันหับต่อปี เมื่อ ค.ศ. 1900-1904 ปริมาณส่งออกเฉลี่ยเป็น 11,130 พันหับต่อปี^{11/}

จะเห็นได้ว่าการเข้ามาของชาวตะวันตกเมื่อกลางศตวรรษที่ 19 นั้น ในกรณีของประเทศไทยเป็นไปอย่างราบรื่น เนื่องจากความยินยอมของพระมหากษัตริย์ไทย

สาระสำคัญของสัญญา เบาว์ริงซึ่งมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเศรษฐกิจไทยคือ ต้องการแก้ไขสัญญาเบอร์นีซึ่งอังกฤษทำไว้ในรัชกาลที่ 3 สัญญาใหม่นี้บังคับคนอังกฤษมีสิทธิค้าขายเสรีในทุกเมืองท่า ให้เอกชนติดต่อกันเองในการค้าโดยไม่ต้องผ่านพระคลังสินค้าของหลวง ชาวอังกฤษมีสิทธิพักอาศัยอย่างถาวรในกรุงเทพฯ ภายในอาณาเขตที่กำหนดให้ยกเลิกภาษีปากเรือแต่ให้มีการเก็บภาษีเข้า 3% แทน ส่วนภาษีออกให้เก็บในอัตราตายตัวและเก็บได้ครั้งเดียวแต่รัฐบาลยังสงวนสิทธิ์ที่จะห้ามส่งออกซึ่งเกลือ ข้าว และปลาเมื่อเกิดการขาดแคลน นอกจากนั้น ไทยยังต้องเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตด้วยนั่นคือ บุคคลที่อยู่ใต้บังคับของอังกฤษเมื่อเกิดคดีความจะไม่ต้องขึ้นศาลไทย และสัญญาฉบับนี้ไม่ระบุอายุความด้วย

สัญญาฉบับนี้บ่งว่าไทยสูญเสียอำนาจอธิปไตยทางเศรษฐกิจอย่างน้อยที่สุดคือด้านการคลัง และการค้าผูกขาดของหลวงต้องเลิกล้มไปเป็นต้น นอกจากนั้น ไทยยังต้องเสียอำนาจทางศาลดังกล่าว และสัญญาเบาว์ริงยังทำให้เศรษฐกิจไทยต้องเข้าไปผูกมัดกับระบบ เศรษฐกิจโลกด้วย แต่มีผู้โต้แย้งว่าผลจากการทำสนธิสัญญา เบาว์ริงนั้นทำให้การค้าของไทยขยายตัวอย่างมาก ซึ่งน่าจะเป็นผลดีแก่การพัฒนาเศรษฐกิจโดยอาศัยรายได้จากการค้าดังกล่าว

อย่างไรก็ดี เรื่องผลกระทบจากสัญญา เบาว์ริงจะได้วิเคราะห์ในตอนต่อไป

4. สภาพ เศรษฐกิจไทยหลังสัญญา เบาว์ริง

โครงสร้างการผลิตของไทยเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเมื่อเกิดแรงกระทบจากสนธิสัญญาไม่เสมอภาคกับอังกฤษใน ค.ศ. 1855 การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ส่งผลต่อวิถีการผลิตการค้าและการใช้ปัจจัยการผลิตของไทย การผลิตที่ถูกกระทบอย่างเด่นชัดคือข้าว

น้ำตาล และสิ่งทอ ข้าวเป็นสินค้าที่ขยายตัวทั้งปริมาณการผลิตและการค้า ในขณะที่สิ่งทอและน้ำตาลเสื่อมโทรมลงภายหลังการทำสัญญา ส่วนผลกระทบที่ทางฝ่ายรัฐบาลได้รับทันทีจากสัญญาก็คือขาดรายได้จากภาษีและอากรศุลกากร เป็นจำนวนมาก นอกจากนั้นการอนุญาตให้มีการติดต่อค้าขาย เสริย้อมหมายถึงระบบพระคลังสินค้าของหลวงซึ่งทำการค้าผูกขาดต้องเลิกล้มไปด้วย รายได้ของรัฐจากการค้าผูกขาดย่อมหายไปด้วยเช่นกัน เบาว์ริงทราบดีถึงการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากสัญญาดังกล่าว เขากล่าวว่า^{12/}

"... เป็นที่ประจักษ์ว่าความสำเร็จของข้าพเจ้าได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงของกลไกทางการคลังของรัฐบาล ซึ่งจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบภาษีทั้งหมดและนี่เป็นการทำให้แหล่งรายได้ที่สำคัญของรัฐบาลขาดหายไป สัญญานี้มีผลในการทำลายการผูกขาดที่เคยตกในมือของเจ้านายและขุนนางผู้มีอิทธิพลมาเป็นเวลานาน..." แม้จะมีผลเสียที่มองเห็นชัดเจนแต่ผลดีที่เกิดขึ้นนั้นก็คือ การขยายตัวอย่างมากมายของการค้าและการเงินและโดยเฉพาะการปลูกข้าวซึ่งขยายตัวอย่างเด่นชัดในภาคกลางของประเทศ^{13/} อาจกล่าวถึงผลกระทบของสัญญา เบาว์ริงต่อต้านการผลิตสถานภาพของชาวนาการค้ารายได้ของรัฐ

1). ผลกระทบต่อการผลิตและการค้า : การแตกสลายของระบบ เศรษฐกิจ

เพื่อยังชีพ

หลังจากการทำสัญญา (1855) แล้ว การค้าผูกขาดของไทยโดยพระคลังสินค้าเปลี่ยนเป็นการค้าเสรี ระบบเศรษฐกิจของไทยผูกมัดกับระบบการค้าของโลก โดยผ่านการค้า การผลิตพืชผล เกษตรเพิ่มมากขึ้นและเป็นการผลิตเพื่อการค้ามีลักษณะการผลิตตามความชำนาญเฉพาะอย่าง คือผลิตข้าวเพื่อการส่งเป็นสินค้าออก (และต่อมาไม้สัก ติบูก) การผลิตดังกล่าวเป็นการผลิตเพื่อขายแทนการผลิตแบบยังชีพ การผลิตนี้

เพื่อสนองความต้องการของโลก การขยายตัวของการค้าระหว่างประเทศมีผลให้การค้าภายในขยายตัวต่อเนื่อง เป็นลูกโซ่รวมทั้งการใช้เงินตราแพร่หลายมากขึ้น จะเห็นได้ว่าข้าวซึ่งไม่เคย เป็นสินค้าออกสำคัญกลายเป็นสินค้าสำคัญอันดับหนึ่ง^{14/} ในขณะที่อุตสาหกรรมน้ำตาลและการทอผ้าเสื่อมลงอย่างรวดเร็ว เนื่องจากการแข่งขันของสินค้าจากต่างประเทศ ชาวนาพบว่า การซื้อ เสื้อผ้าจากต่างประเทศสะดวกและราคาถูก ดังนั้น เขาจึงหันมายึดการผลิตข้าวซึ่งมีราคาสูง ฉัตรทิพย์ และสุธี กล่าวว่า ความเสื่อมของอุตสาหกรรมคริว เรือยนต์ค่อยๆ แผ่ขยายจากชานพระนครออกไปในเขตการผลิตข้าว^{15/} โดยมีพ่อค้าคนกลางช่วยทำให้ความ เสื่อมของอุตสาหกรรมดั้งเดิม เป็นไปได้เร็วขึ้น การนำเข้าสิ่งทอมีมูลค่ากว่า 30% ของสินค้าเข้าทั้งหมด แต่อัตราการเสื่อมขึ้นกับความสะดวกของการคมนาคมด้วยยิ่งการคมนาคมสะดวกความ เสื่อมยิ่งเร็ว นอกจากสิ่งทอแล้วอุตสาหกรรมน้ำตาลก็เสื่อมอย่างรวดเร็วเช่นกัน ในปี ค.ศ. 1870-1880 น้ำตาลมีการส่งออกคิด เป็น 4% ของสินค้าออกทั้งหมดในขณะที่ข้าวกลายเป็น 60%^{16/} การเปลี่ยนในลักษณะ เช่นนี้อาจถือได้ว่าเป็นการนำเอาทรัพยากรที่เคยผลิตสินค้าอื่นมาผลิตข้าวร่วมกับสมรรถภาพทางการผลิตข้าวที่เหลือ เพื่อ เช่นที่ดิน สภาพเช่นนี้เป็นการผลิตเพื่อการค้าแบบ เมืองขึ้น (dependent commodity production) ไทยกลายเป็นแหล่งวัตถุดิบอาหาร และเป็นตลาดสินค้าจากตะวันตก การขยายการผลิต เช่นนี้ นำเศรษฐกิจไทยไปสู่ระบบ เศรษฐกิจแบบกึ่ง เมืองขึ้น^{17/} การผลิตที่มีรูปแบบ เปลี่ยนไปนี้เป็นไปโดยมิได้มีการเปลี่ยนแปลง เทคนิคการผลิต เท่าใดนัก นอกจากการมีโรงสีข้าวด้วย เครื่องจักร เพิ่มขึ้นแทนการสีด้วยมือแบบ เดิม อาจกล่าวได้ว่าการขยายตัวของ การผลิตข้าว เพื่อการส่งออกมีปัจจัยที่สนับสนุนคือ ปัจจัยภายนอกอันได้แก่ ด้มามันต์ของโลก และข้อบังคับการค้าเสรีของสัญญาส่วนปัจจัยภายในคือ การมีที่ดินว่างเปล่ามาก ตลอดจนการปลดปล่อยแรงงานให้เป็นอิสระมากขึ้น นอกจากนั้นรัฐมีบทบาทในงาน

สาธารณชนอยู่บ้าง เช่นการขาดคลอง ภาคกลางซึ่งผลิตข้าวเพื่อการค้าอย่างมาก เป็นบริเวณที่มีสภาพภูมิศาสตร์เหมาะสมคือน้ำท่วมถึงสม่ำเสมอ และผลเมืองกว่าครึ่งของประเทศอยู่ในบริเวณภาคนี้ด้วย^{18/} อาจกล่าวให้ละเอียดมากขึ้นถึงปัจจัยที่มีผลต่อการผลิตข้าวอย่างมากคือ

1. มีปริมาณน้ำสูงและสม่ำเสมอจากต่างประเทศ และรัฐบาลไทยอนุญาตให้มีการส่งออกได้โดยเสรี ในขณะที่ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลายประเทศไม่อาจทำการผลิตพืชอาหาร เนื่องจาก การตกเป็นอาณานิคมของประเทศตะวันตกและต้องผลิตตามความต้องการของเมืองแม่
2. การหลั่งไหลเข้ามาของสินค้าต่างๆ มีผลให้ชาวนาต้องการเงินเพื่อซื้อสินค้า เช่น ผ้าพิมพ์ดอก และการผลิตข้าวเป็นหนทางที่จะได้เงิน เพราะมีตลาดเพียงพอ แต่สภาพความต้องการใช้เงินมิได้แผ่กระจายโดยรวดเร็วสม่ำเสมอทั่วประเทศ บางบริเวณแถบราบลุ่มภาคกลางมีการเปลี่ยนแปลงเร็วกว่าภาคอื่นๆ เพราะมีการคมนาคมที่สะดวก
3. การส่งเสริมของรัฐบาลในด้านแรงงานนอกจากการเพิ่มขึ้นของประชากรแล้ว^{19/} การลดความเข้มงวดของระบบการเกณฑ์แรงงานในรัชกาลที่ 4 มีผลให้เกิดแรงงานอิสระมากขึ้นพอที่จะขยายการเพาะปลูก นอกจากนั้น แรงงานเดิมที่อาจทำงานไม่เต็มประสิทธิภาพดังก่อนอาจหันมาใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์มากขึ้น
4. การส่งเสริมของรัฐบาลด้านที่ดิน โดยออกกฎหมายส่งเสริมการขายที่ดินใหม่ เพื่อทำการเพาะปลูกด้วยการละเว้นภาษีในปีแรก และลดหย่อนภาษีในปีที่ 2-3 ถัดไป ผลคือการขยายพื้นที่การเพาะปลูกข้าวอย่างมาก คือจาก 5.8 ล้านไร่ ใน ค.ศ. 1855 เป็น 9.2 ล้านไร่ใน ค.ศ. 1905-09^{20/} ซึ่งในจำนวนนี้ 6.8 ล้านไร่ อยู่ในเขตภาคกลาง กล่าวได้ว่าการขยายตัวของการผลิตข้าวเพื่อขายในภาคกลางมี

ลักษณะ เป็นการขยายพื้นที่การผลิต มิใช่เพิ่มประสิทธิภาพการผลิต เป็นการใช้สมรรถภาพการผลิตที่เหลืออยู่ เพราะแต่เดิมไทยเคยผลิตเพียง "ครึ่งหนึ่งของพื้นที่ราบ"^{21/}

5. บทบาทของรัฐบาลในโครงการสาธารณะ นอกจากการที่กษัตริย์ทรงส่งเสริมการส่งออกโดยเสรีแล้วยังมีการลงทุนสาธารณะอยู่สองประการที่สำคัญในสมัยรัชกาลที่ 4-5 คือ การชลประทานและการสร้างทางรถไฟ ทั้งนี้เพราะรัฐบาลโดยเฉพาะอย่างยิ่งรัชกาลที่ 4 ทรงเชื่อว่ารัฐจะได้รับรายได้ชดเชยรายได้ที่ขาดไปจากภาษีซึ่งถูกจำกัดตามสัญญา ในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้นมีการขุดคลองใหญ่ 5 คลองไปในเขตการปลูกข้าว และรัชกาลที่ 5 มีการขุดคลองเพิ่มและในตอนปลายรัชสมัยมีการทำชลประทานสมัยใหม่บริเวณรังสิต การดำเนินงานทำโดยเอกชน แต่ประโยชน์จากการชลประทานไม่มาก เพราะการชลประทานดังกล่าวเป็นเพียงคลองข่อยไม่อาจกักน้ำไว้ในยามจำเป็นได้อย่างไรก็ดี ที่ดินบริเวณนี้มีผู้แย่งกันซื้อและเข้าไปทำกินมาก แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นคือที่ดินใกล้คลองจะถูกจัดจองโดยผู้มีอิทธิพล ส่วนชาวนาผู้ยากจนไม่มีโอกาสได้ที่ดินอุดมสมบูรณ์ การผูกขาดเป็นเจ้าของที่ดินดีและขนาดใหญ่ทำให้เจ้านายและขุนนางเรียกเก็บค่าเช่าสูงๆ จากชาวนาได้^{22/} นอกจากการชลประทานแล้วรัฐในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้สร้างทางรถไฟ แม้จุดมุ่งหมายเดิมจะเพื่อการปกครองแต่ผลพลอได้ที่สำคัญคือการขนส่งสินค้าจากแหล่งผลิตมาสู่ตลาดภูมิภาคที่ได้รับประโยชน์จากเรื่องนี้คือ ภาคอีสานและภาคเหนือ การขนส่งสินค้าออกได้มากก็น่าจะเป็นปัจจัยส่งเสริมการผลิตข้าว บทบาทของรัฐในด้านอื่นๆ ในการผลิตข้าวเกือบไม่ปรากฏปัญหาต่างๆ ที่เกิด เช่น การแย่งชิงที่ดินไม่ได้รับการสนใจอย่างจริงจัง แม้บทบาทของรัฐจะมีน้อยมากแต่ปรากฏว่าการผลิตข้าวออกเพื่อขายเป็นไปโดยรวดเร็ว ในช่วง 50 ปีแรกของสัญญาเช่าว่าจ้างกว่า 80% มาจากการผลิตในภาคกลาง^{23/} ต่อมาภาคอื่นๆ ได้มีบทบาทในการผลิตข้าวเพิ่มขึ้น การขนส่งข้าวจากแหล่งผลิตมากกรุงเทพฯ ในระยะแรกเป็นข้าวเปลือกแต่ต่อมาอุตสาหกรรม

สีข้าวเจริญขึ้น โรงสีกระจายไปทั่วประเทศแล้ว การขนส่งข้าวมายังท่าเรือกรุงเทพฯ มักเป็นข้าวสาร สิ่งที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งก็คือ คนไทยมีบทบาทเพียงขั้นตอนผลิตข้าวเปลือกเท่านั้น ขั้นตอนหลังจากนั้นจะตกอยู่ในมือชาวต่างชาติโดยเฉพาะชาวจีนหมด

2) . ผลกระทบจากสัญญาเช่าไร่ต๋องเกษตรกร

ในขณะที่การค้าข้าวเฟื่องฟูนั้น ผู้ผลิตแท้จริงคือชาวนากลับประสบปัญหามากมาย ทั้งการถูกบังคับเอาผลผลิตส่วนเกินด้วยการเก็บภาษีอากรโดยรัฐบาล และปัญหาที่หนักยิ่งของชาวนาก็คือ การขาดกรรมสิทธิ์ที่ดินยังคง เป็นของพระมหากษัตริย์และผู้มีอำนาจ ชาวนาต้องเช่าที่ดินผู้อื่นทำนา และจ่ายผลผลิตเป็นค่าเช่าในอัตราที่สูง ผลคือชาวนายังตกอยู่ในสภาพยังชีพ ขาดความกระตือรือร้นในชีวิต ขาดอำนาจต่อรอง ทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง ภาคเกษตรกรรมไม่อาจทำการสะสมทุนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ส่วนนายทุนต่างชาติซึ่งมีฐานะดีขึ้นจากการค้าข้าวก็มักจะส่งเงินไปต่างประเทศแทนการลงทุนในประเทศไทย บรรดาราชาวงศ์และขุนนางใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือย ไม่ก่อให้เกิดผลผลิต ทั้งๆ ที่ชาวนาได้รับความกดดันมากพอควรนั้นการต่อต้านรัฐบาลอย่างรุนแรงไม่สู้จะมีปรากฏ ซึ่งอาจ เป็นเพราะอิทธิพลของความเชื่อ เรื่องบุญกรรมประกอบกับการขาดผู้นำที่เข้มแข็ง เกษตรกรไทยไม่อาจ เปลี่ยนสถานภาพของตนให้กลายเป็นชนชั้นกลางได้ ภายใต้สภาพการปกครองที่เป็นอยู่ แม้ว่าโอกาสทางเศรษฐกิจจะอำนวยอย่างมากในขณะนั้น ปัญหาที่ทำให้ชาวนาไม่อาจ เสือฐานะในสังคมได้อาจ เป็นเพราะ การขาดความรู้ทางกฎหมายขาดอิทธิพล ขาดแคลนทุนและขาดประสิทธิภาพในการผลิต ปัญหาต่างๆ นี้อาจมาจากพื้นฐานดั้งเดิมของชาวนาเอง เช่น ความยากจน หรือจากการกระทำของรัฐบาล เช่น เก็บภาษีผลผลิตรุนแรง การเสียดอกเบี้ยในอัตราสูงให้กับนายทุนเงินกู ฯลฯ สภาพของชาวนาภายหลังสนธิสัญญาเช่าไร่ต๋องได้ถูกสรุปไว้อย่างชัดเจนโดยพระยาสุรียานุวัตรว่า^{24/} "....ต้องเสียเปรียบ เพราะมีทุนน้อย เช่นนี้ ในที่สุด เมื่อขายข้าวได้

สิ้นเชิงแล้ว บางทีก็จะได้เงินใช้หนี้เขาพอกับค่าสิ่งของซึ่งจำเป็นต้องใช้บริโภคใน การเลี้ยงชีพแท้ๆ เมื่อปีหน้าจะท่านาต่อไปก็ต้องเป็นหนี้เขาอีก หนี้ใหม่ทับถมหนี้เก่าหนัก มากขึ้นทุกปีไป แรงที่ได้ออกไปโดยความเหน็ดเหนื่อยและความซึ่งต้องทรมาณกาย อุตส่าห์ตากแดดฝนทนลำบากมา เป็นหนักหนานั้นก็ไม่ทำให้เกิดผล เป็นทรัพย์สินของตัวขึ้นได้ เท่ากับต้องออกแรงทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่นฝ่ายเดียว เป็นแท้ ดูเป็นที่น่าสมเพชนัก

จากข้อความนี้จะเห็นได้ว่าชาวนามีสภาพยากแค้นมากปัญหาที่ช่วยทวีความ ยากจนให้ชาวนาคือปัญหาที่ดิน ก่อนสัญญาเช่าว่าจ้างนั้นชาวนาสามารถจับจองที่นาได้ๆ ได้ เพราะที่นาไม่มีราคาแต่หลังสัญญาแต่หลังสัญญาเช่าว่าจ้างที่ดินกลายเป็นสิ่งมีราคา เนื่อง จากราคาข้าวสูงใจให้มีการผลิตข้าวเพิ่มมาก ความต้องการที่ดินจึงมากไปด้วย ดังนั้น บรรดาผู้มีอิทธิพล เช่น เจ้านาย และขุนนางต่างต้องการกว้านซื้อที่ดินเพื่อเก็งกำไร ที่ดินดีๆ จะถูกจับจองโดยผู้มั่งคั่ง ชาวนาจะได้เฉพาะที่ดินคุณภาพต่ำทำให้ผลิตภาพลดลง ทุกที หากไม่เช่นนั้นก็ต้องเช่าที่นาด้วยราคาแพงเพื่อทำการผลิต Johnston ได้ชี้ว่า ราคาที่ดินใน ค.ศ. 1880 เป็น 1 บาท ต่อไร่ แต่ใน ค.ศ. 1904 ราคาที่ดินขึ้นถึง 37.50 บาทต่อไร่^{25/} จะเห็นว่าปัญหาเรื่องที่ดินเป็นผลเชื่อมโยงมาจากการทำสัญญาเช่าว่าจ้าง ซึ่งทำให้การค้าข้าวขยายตัวที่ดินมีราคาสูง ชาวนาไม่มีโอกาสเป็นเจ้าของ ที่ดินดี ผลผลิตจึงต่ำ รายได้ก็จะต่ำตามไปด้วย เป็นวัฏจักรแห่งความยากจนต่อไป

โดยสรุปจะเห็นได้ว่าผลจากการเข้ามามีอิทธิพลของตะวันตกโดยผ่านการ ทำสัญญาเช่าว่าจ้างเป็นลำดับแรก และติดตามมาด้วยสัญญาอื่นซึ่งมีลักษณะคล้ายกันนั้น ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการค้าระหว่างประเทศ จากการผูกขาดค้าขายโดยรัฐ เป็นการค้าเสรีมากขึ้น การผลิตเพื่อยังชีพ เปลี่ยนไปเป็นการผลิตตามความชำนาญเฉพาะ อย่างเพื่อการค้าและการส่งออก สินค้าที่มีการผลิตเพิ่มอย่างรวดเร็วคือข้าว ซึ่งเป็น

การสนองตอบต่อความต้องการจากตลาดโลก บริเวณที่สนองตอบต่อแรงจูงใจด้าน
ราคาของข้าวคือ บริเวณภาคกลางของไทยอัน เป็นบริเวณที่มีธรรมชาติที่เหมาะสมและ
การคมนาคมสะดวก แต่ต่อมาภูมิภาคอื่นๆ ก็ร่วมขบวนการตอบสนองต่อสิ่งเร้าทาง
เศรษฐกิจด้วย

ขณะเดียวกันการนำ เขาสินค้าเพื่ออุปโภคบริโภคก็เพิ่มขึ้นด้วยพร้อมๆ กับ
การเสื่อมโทรมของอุตสาหกรรมพื้นบ้าน เช่น การทอผ้าและการทำน้ำตาล โดยมีสินค้า
น้ำตาลจากชวาและฟิลิปปินส์เข้ามาตีตลาดไทย และสินค้าผ้าจากอินเดีย ทั้งนี้โดยที่ไทย
ไม่อาจช่วยเหลืออุตสาหกรรมในประเทศได้ เพราะความสัมพันธ์เขาวรีงั้นอัตราภาษีขา
เข้าค้ายตัวจึงตั้งกำแพงภาษีไม่ได้ อนึ่ง สินค้าเข้าทั้งสองประเภทมีราคาต่ำเมื่อเทียบกับ
กับสินค้าที่ผลิตในประเทศไทย ประกอบกับในช่วงดังกล่าวข้าวมีราคาสูงมาก การใช้
ที่ดินและแรงงานเพื่อการปลูกข้าวจึงเป็นการใช้ทรัพยากรที่เหมาะสมกว่าการผลิตอ้อย
หรือปลูกฝ้าย

ผลทางอ้อมอีกประการที่เกิด เนื่องมาจากสนธิสัญญา เขาวรีงั้นคือราคาที่ดินสูง
ขึ้น เพราะเมื่อความต้องการผลิตข้าวเพื่อส่งออกมีมากขึ้นดังนั้น ความต้องการที่ดินก็มาก
ขึ้น การจับจองยากลำบากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ดินซึ่ง เหมาะสมกับการเพาะปลูกจะ
ถูกจับจองโดยผู้มีอำนาจหรือคนมั่งมี ผลที่ตกทอดมายัง เกษตรกรก็คือ มักจะไ้ที่ดินที่มี
คุณภาพต่ำในการเพาะปลูกและทำให้ผลผลิตต่ำ หรือ เกษตรกรที่ต้องการที่ดินคุณภาพดีจะ
ต้องขอเช่าในราคาแพงซึ่งผลได้แม้จะสูงแต่อาจไม่คุ้มกับต้นทุนต่างๆ ที่ต้องจ่ายไป
ปัญหาการขาดแคลนกรรมสิทธิ์ที่ดินและปัญหาความยากจนของ เกษตรกรกลายเป็นปัญหา
เรื้อรังมาจนปัจจุบัน

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกประการคือ เมื่อเศรษฐกิจ เปลี่ยนจากการยังชีพ มาเป็นเศรษฐกิจการค้า การใช้จ่ายเงินตราที่แพร่หลายขึ้นและในที่สุดยังผลให้ระบบเงินตราของไทยมีระบบเดียวกันทั่วทั้งประเทศคือมาตราเงินบาท ซึ่งแต่เดิมบางภูมิภาค เช่น ภาคเหนือมิได้ใช้เงินบาทแต่ใช้เงินรูปพม่า เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ถือได้ว่ารัฐบาลมีบทบาทน้อยกว่า ที่ควรจะเป็น เช่น ในด้านการผลิตค่อนข้างจะละเลยปัญหาการขาดแคลนที่ดินหรือการเป็นหนี้สินของชาวนา มิได้ช่วยเหลือเรื่องการชลประทานหรือปรับปรุงที่ดิน เมล็ดพันธุ์พืช ตลอดจนเทคโนโลยีอื่นๆ การขยายผลผลิตทำโดยการขยายพื้นที่เพาะปลูกซึ่งผลผลิตต่อไร่ ลดลงเรื่อยๆ รัฐบาลมีบทบาทด้านการลดหย่อนภาษีหรือปลดปล่อยแรงงานให้เป็นอิสระมากขึ้นในระยะแรกๆ และให้ความสะดวกแก่การขนส่งสินค้าทางรถไฟ อันเป็นผลพลอยได้จากการตั้งกิจการรถไฟเพื่อการปกครอง แต่บทบาทของรัฐไม่เพียงพอที่จะใช้โอกาสดีจากการเปิดประตูค้าเพื่อพัฒนาประเทศ ความเจริญหรือการเปลี่ยนแปลงส่วนใหญ่มาจากธรรมชาติและปัจจัยภายนอก ตลอดจนการปรับตัวของชาวไทยต่อสิ่งเร้า นอกจากนี้ รัฐบาลจะมีบทบาทในด้านการส่งเสริมค่อนข้างน้อยแล้ว รัฐบาลยังไม่อาจนำเงินรายได้จากที่เพิ่มอย่างมากมาจากการค้าขายในช่วงที่มีสนธิสัญญามาใช้ในการพัฒนาประเทศ การใช้จ่ายของรัฐมุ่งทางการปกครองและพิธีกรรม^{26/} ฝ่ายขุนนางหรือผู้มั่งคั่งใช้จ่ายซื้อสินค้าฟุ่มเฟือย ขณะเดียวกันการส่งเงินตราออกนอกประเทศเป็นไปโดยเสรี ดังนั้น นายทุนชาวต่างประเทศที่เป็นพ่อค้าคนกลางและผู้ส่งออกย่อมส่งเงินไปยังประเทศของตนได้สะดวก เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว เงินทุนที่จะสะสมในประเทศไทยเพื่อการพัฒนาย่อมมีน้อย

ตามหลักการแล้วรัฐบาลน่าจะใช้มาตรการภาษีอากรช่วยให้เกิดความเป็น
ธรรมทั้งการกระจายรายได้ ปัญหาที่ดิน ฯลฯ แต่รัฐบาลมิได้ใช้ภาษีเพื่อแก้ไขสถานการณ์
ต่างๆ รัฐบาลไทยในยุคนั้นยังคงใช้มาตรการภาษีอากรเพื่อหารายได้เข้าประเทศ เป็น
สำคัญ ดังนั้น ชาวนาผู้ยากจนก็มีอาจขยับฐานะขึ้นมาได้แม้ว่าการผลิตและการค้าข้าวจะ
เฟื่องฟูมาก

ดังนั้น ในกรณีของไทยนี้การกล่าวโทษสนธิสัญญา เบาว์ริง (ตลอดจนสัญญาอื่นๆ
จากตะวันตก) ว่าเป็นสาเหตุสำคัญประการเดียวที่ขัดขวางการพัฒนา เศรษฐกิจของชาติน่า
จะไม่เป็นการถูกต้องนัก แท้จริงแล้วขบวนการจัดสรรทรัพยากรของประเทศตลอดจนการ
ปรับตัวของสถาบันต่างๆ ในประเทศ เป็นปัจจัยสำคัญที่กีดขวางการพัฒนา เศรษฐกิจไทย

แม้ว่าสนธิสัญญา เบาว์ริงจะมีข้อดีอยู่บางประการและมีใช้ปัจจัยประการเดียว
ที่กีดกันการพัฒนา เศรษฐกิจไทย แต่มีข้อได้แง่ได้ว่าสนธิสัญญาระดับนี้มีส่วนก่อให้เกิดปัญหา
ต่างๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อมอยู่ไม่น้อย เพราะลักษณะของสัญญา เบาว์ริงมีการบีบบังคับ
ทางการคลังและมีส่วนทำลายอุตสาหกรรมพื้นบ้านของไทย มีผลให้เศรษฐกิจไทยตั้งอยู่บน
ฐานการผลิตสินค้าเพื่อการส่งออกเพียงไม่กี่ประเภท ดังนั้น "เสถียรภาพของระบบ เศรษฐกิจ
แขวนอยู่กับการส่งสินค้าออก...ยามใดที่เกิดปัญหาความไร้เสถียรภาพของ external
sector ระบบเศรษฐกิจก็ยากจะดำรงไว้ซึ่งเสถียรภาพทางเศรษฐกิจได้....." 27/
จะเห็นได้ว่าระบบ เศรษฐกิจไทยหลังสนธิสัญญา เป็น เศรษฐกิจแบบกึ่ง เมืองขึ้น^{28/} หรือระบบ
พึ่งพิง (Dependent Economy) และการค้าของไทยมีลักษณะเป็น colonial Pattern
ด้วย (ผลิตในสิ่งที่เมืองแม่ต้องการคือข้าว) ทั้งๆ ที่ไทยมิได้เป็นอาณานิคมของบรรดา
ตะวันตก แม้ระบบการพึ่งพิงจะไม่มีผลเสียต่อเสถียรภาพของระบบ เศรษฐกิจไทยในขณะนั้น
มากนักก็ตาม แต่ในช่วง ค.ศ. 1930 ซึ่งเกิดสภาวะ เศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกนั้น ลักษณะ